

Mia Prusina

Zagreb

UDK 377.4-055.2(497.5)“1868/1918“

Primljeno: 21. 12. 2012.

Prihvaćeno: 21. 1. 2013.

Pregledni članak

ŽENSKO STRUČNO ŠKOLSTVO U CIVILNOJ HRVATSKOJ I SLAVONIJI (1868.-1918.)

Sažetak

Cilj rada je dati prikaz razvoja ženskog stručnog školstva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji tijekom Austro-Ugarske Monarhije. U radu su kao izvori korištene novine i izvješća Kraljevske zemaljske stručne škole u Zagrebu. Stručno školstvo u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije bilo je u ekspanziji te je upravo stoga odabrano ovo povijesno razdoblje. Također su tijekom istog razdoblja donesena dva najznačajnija hrvatska školska zakona. Kako bi se što bolje prikazalo značenje stručnih škola, prvo je prikazana povijest školstva u Hrvatskoj i žensko obrazovanje, a potom su prikazane najznačajnije ženske stručne škole, ali i strukovni tečajevi koji su se održavali u djevojačkim školama.

Ključne riječi: žensko obrazovanje, strukovne škole, povijest školstva, Austro-Ugarska Monarhija, 1868.-1918. godine

1. Uvod

Hrvatsko školstvo doživljava velik napredak tijekom 19. stoljeća. Školstvo postaje obvezno, povećava se broj učenika, grade se nove školske zgrade te se povećava različitost škola. Polako dolazi do sekularizacije školstva te država preuzima brigu za škole i školstvo. Navedena situacija dovodi do pojave da žensko obrazovanje dobiva više pozornosti. Iako 19. stoljeće nije promijenilo stajalište da je uloga majke i supruge ženina prva i najvažnija uloga, žensko obrazovanje počinje se shvaćati mnogo ozbiljnije. Tako se u ovome razdoblju otvara ženski licej, povećava se broj ženskih škola (među njima i stručnih), a žene su dobile i dopuštenje da slušaju predavanja na Sveučilištu u Zagrebu.¹ Ipak, hrvatska historiografija još nije u potpunosti otkrila sve teme koje skriva povijest ženskog školstva. O povijesti ženskog školstva pisalo je nekoliko autora (Župan, Jagić,

Ograjšek Gorenjak), ali rad koji bi se bavio isključivo ženskim stručnim školstvom još uvijek čeka svoga istraživača. Objavljeni radovi uglavnom se bave pučkim školstvom ili višim djevojačkim školama,¹ a iako su stručne škole u svojim počecima bile povezane s djevojačkim školama, nisu dobile dovoljno pozornosti.

2. Hrvatska i školstvo u Austro-Ugarskoj Monarhiji

Hrvatska povijest dugo je bila vezana uz povijest dinastije Habsburg i Habsburšku Monarhiju. Vrlo je bitno razumjeti položaj koji je Hrvatska imala unutar Monarhije jer je on diktirao daljnje događaje. Ovo je posebno važno nakon 1867. godine i donošenja Austro-ugarske nagodbe. Nagodbom je Monarhija podijeljena na dva dijela, austrijski i ugarski, a Hrvatska se „našla“ i u jednom i u drugom dijelu. Tako su Istra, Dalmacija i Vojna Krajina došle pod upravu Beča, a civilna Hrvatska i Slavonija došle su pod upravu Budimpešte. Već godinu dana nakon Austro-ugarske nagodbe donesena je Hrvatsko-ugarska nagodba. Po toj nagodbi Hrvatska je, među ostalim, dobila samostalnost odlučivanja u školstvu, što je omogućilo da promjene u školstvu dolaze iz Hrvatske, a ne iz Beča ili Budimpešte.

Hrvatski ban je predstavljao vezu preko koje je Hrvatska komunicirala s Budimpeštom i Bečom. Tijekom druge polovine 19. stoljeća ističu se dva bana koja su doprinijela razvoju školstva. Riječ je o Ivanu Mažuraniću³ i Károlyu Khuen-Héderváryju⁴. Za prve dvije godine Mažuranićeva banovanja hrvatski sabor je izglasao više od 30 reformiranih zakonskih osnova (Goldstein, 2008, 468.), a među njima je i, za ovaj članak bitna, reforma školstva. Hrvatski sabor je 14. listopada 1874. godine donio *Zakon o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. Sljedeći zakon koji je unio promjene u hrvatsko školstvo donesen je za banovanja Khuen-Héderváryja 31. listopada 1888. godine, *Zakon ob uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*.

-
- 1 Jagić, S. (2008). „Jer kad žene budu žene prave...“. Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće, *Povijest u nastavi*, 6 (11), str. 77-100, Ograjšek, I. (2004). Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. Stoljeća. *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 34-36, str. 89-100, Ograjšek Gorenjak, I. (2004). “On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje” – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. U: Feldman, A., ur. *Žene u Hrvatskoj – Ženska i kulturna povijest*. Zagreb, str. 157-179, Župan, D. (2009). Dobre kućanice. Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, vol. 9, str. 232-256, Župan, D. (2001). Uzor djevojke: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (2), str. 436-452.
 - 2 Prve studentice su bile učiteljice Privremenog ženskog lica koje su 1895. godine dobile dozvolu upisa kao izvanredne studentice na Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu. Dozvola za redovit studij stigla je od kralja Franje Josipa 29. kolovoza 1901. godine. Na temelju ove carske dozvole Odjel za bogoštovlje i nastavu izdao je naredbu 9. rujna 1901. godine po kojoj su djevojke mogle upisati Mudroslovni fakultet. Na ostale fakultete žene su dobile pravo upisa nakon Prvog svjetskog rata.
 - 3 Ivan Mažuranić (1814.-1890.) bio je hrvatski ban od 1873. do 1880. godine. „Mažuranić“, *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (dalje HER), 2002, 721.
 - 4 Károly Khuen-Héderváry (1849.-1918.) bio je hrvatski ban od 1883. do 1903. godine. „Khuen-Héderváry, Karlo“, HER, 570.

Ova dva zakona dala su prve moderne temelje školskim zakonima. Ipak, i prije njih su postojale odredbe koje su regulirale školstvo Habsburške Monarhije, a time i Hrvatske. Tako se prve značajne odredbe vezane za školstvo donose u 18. stoljeću dolaskom Marije Terezije⁵ na prijestolje. Prvo je 1774. godine objavljen *Opći školski red* (*Allgemeine Schulordnung*) koji određuje sustav državnog školstva, a vrijedio je u austrijskim nasljednim zemljama i Vojnoj krajini. Za zemlje Krune sv. Stjepana⁶ izdan je drugi dokument, *Ratio educationis* iz 1777. godine. *Ratio* je prvi važni školski zakon koji je vrijedio za prostor civilne Hrvatske i Slavonije i koji je pokušao riješiti pitanje školstva (Horbec & Švoger, 2010, 6-16; Franković, 1958, 61-62). Da se već tada razmišljalo o ženskom obrazovanju vidi se iz posebnog odjeljka odredbe koji preporuča osnivanje posebnih djevojačkih škola.

Car Ferdinand V.⁷ donio je 16. srpnja 1845. godine nove školske propise, *Systema scholarum elementarium*. Odredba je dio prostora posvetila i pitanju obrazovanja djevojaka i ponovno se potiče osnivanje djevojačkih škola odvojenih od dječaćkih. Neki dijelovi ove odredbe ostali su na snazi sve do donošenja Mažuranićeva zakona iz 1874. godine (Ograjšek Gorenjak, 2007, 61; Cuvaj, 1910., 133-146).

Prvi moderni školski zakon u Monarhiji donosi ugarski parlament 1868. godine, a godinu dana kasnije zakon o osnovnom školstvu dobivaju i austrijske zemlje. Ugarski ministar kulture Jozsef Eötvös bio je glavni inicijator njegova donošenja. Zakonom je država preuzela nadzor i upravu nad školstvom, a djelovanje konfesionalnih⁸ škola bilo je dopušteno samo pod određenim uvjetima. Austrijski dio Monarhije dobio je zakon u svibnju 1869. godine, a riječ je o *Državnom zakonu o narodnim školama*. Ovaj zakon jasno je izražavao liberalna načela po kojima bi školu pohađala sva djeca bez obzira na vjeru, nacionalnost, spol ili klasu (Župan, 2001a, 43; Župan, 2002, 277, 280). Po uzoru na austrijski zakon nastao je prvi hrvatski moderni zakon.

Vlada bana Ivana Mažuranića donijela je zakonsku osnovu koja je dobila kraljevu predsankciju i vraćena je u Zagreb kako bi bila predložena saboru.⁹ Tako je 1874. godine hrvatski sabor donio *Zakon o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. Po prvi put u Hrvatskoj školstvo je postalo obvezno za svu djecu. Djeca s navršениh sedam godina postala su obvezna pohađati školu bez obzira na spol ili vjeru, a škola je trajala četiri razreda. Škole su bile u potpunosti državne. Mogle su postojati privatne ili konfesionalne škole, ali su prije svega bile državne i država se brinula za plaće učitelja, za školske zgrade i za školsku opremu. Glavna zadaća je bila religijski i čudoredni odgoj djece, a tek zatim razvoj duševne i tjelesne snage i priprema za građanski život. Zakon je stupio na snagu sa školskom godinom 1875./76.

5 Marija Terezija (1717.-1780.) bila je hrvatsko-ugarska kraljica od 1740. do 1780. godine, „Marija“, HER, 711.

6 Zemlje Krune sv. Stjepana su bile Ugarska, Transilvanija, Hrvatska i Slavonija.

7 Ferdinand V. (1793.-1875.) bio je hrvatsko-ugarski kralj (1835.-1848.), a abdicirao je u korist Franje Josipa I. „Ferdinand“, HER, 339.

8 Konfesionalne škole su vjerske škole osnivane za obuku i odgoj pripadnika određene vjeroispovijesti.

9 Više vidi Gross & Szabo, 1992, 403-404.

Za vrijeme bana Khuen-Héderváryja sabor je donio drugi školski zakon, *Zakon ob uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Jedan od razloga za novi zakon je sjedinjenje Vojne krajine s civilnom Hrvatskom i Slavonijom 1881. godine. Zakon je trebao izjednačiti zakonske osnove u Vojnoj krajini i civilnoj Hrvatskoj.¹⁰ Khuenov zakon je na tragu Mažuranićeva zakona, ali što se tiče obrazovanja djevojaka ima jednu prednost. Naime, on je davao prioritet obrazovanju koje osposobljava učenike za buduća zanimanja. Djevojkama su stručne škole omogućavale upravo to, da dobiju obrazovanje koje će im omogućiti da samostalno zarađuju (Modrić-Blivajs, 2006, 120).

Za sve ove odredbe i zakone karakteristično je da su podržavali osnivanje djevojačkih škola te samim time i obrazovanje djevojaka, ali je ipak bila prisutna i spolna razlika. Spolne razlike su nešto što je ostalo povezano sa ženskim obrazovanjem čak i u 20. stoljeću. Iako je 19. stoljeće donijelo određene promjene za žene, ono što se nije promijenilo jest da je društvo i dalje na djevojke gledalo kao na buduće kućanice i majke.

3. Žensko obrazovanje

„Neka djevojke uče, neka i mnogo uče, ali najprije neka uče, što je najnužnije.“¹¹

Muškarcima je pripadala javna sfera i ona je bila nedostupna za žene. Patrijarhalno društvo je ženu smjestilo u obitelj, to je bio njezin prirodni okoliš i ona je jedino u kući mogla postići svoju punu afirmaciju. Žena je bila u potpunosti podređena suprugu. Iako je i među muškom populacijom bilo zagovornika promjene ženskog položaja, promjene su sporo dolazile.¹²

Položaj žena u Hrvatskoj bio je identičan položaju žena u Europi. Hrvatska je bila izrazito patrijarhalna zemlja, tako da ne iznenađuje njihov položaj. Ipak, često se zaboravlja činjenica da je samo mali broj žena mogao ostati kod kuće i u potpunosti se posvetiti namijenjenim im ulogama. Većina žena je iz ekonomskih razloga morala raditi.¹³ Druga polovina 19. stoljeća počela je u hrvatsko društvo unositi promjene koje su prije svih donijele same žene.¹⁴

10 Kako je Vojna krajina dugi niz godina bila pod izravnom upravom Beča, za nju su vrijedili školski zakoni koji su se odnosi na austrijska područja Monarhije. Zato je bilo izrazito važno da se školstvo u Vojnoj krajini ujednači sa zakonodavstvom u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

11 Bernadzikowska-Belovičeva, 1897, 55.

12 Francuski filozof i pedagog Georges Lefèvre u članku „Prava žena na obrazovanje“ smatrao je da ženi obrazovanje treba pomoći kako bi raskinula tradicionalne predrasude nagomilane iskustvom neprekidnih naraštaja, koje je guše i priječe joj izlaz iz zatvorene čahurice koja se zove obitelj. Najveća kočnica tom izlasku bila je sebičnost samih muškaraca i strah da će tako izgubiti sve one privilegije koje su im tradicionalno pripadale. Izlazak iz čahure obitelji nužno je nametao razvoj samoga društva (Jagić, 2008, 79-80).

13 Tako članak u *Narodnim novinama* iz 1893. godine navodi da događanja u svijetu potiču zapošljavanje žena zbog porasta troškova života pa su ženini prihodi bitni za obitelj (*Ženske stručne škole*, 1893).

14 Marija Jambrišak i Natalija Wickerhauser borile su se da se djevojkama omogući bolje školovanje. Njihovim zaslugama donesene su promjene 1892. godine o kojima pogledaj poglavlje Stručno školstvo.

Obrazovni sustav pratio je društvene vrijednosti. Škola je trebala poslužiti za odgajanje dobrih kućanica te im je to bio jedan od glavnih ciljeva. Naučeno znanje moralo je koristiti djevojkama u stvarnom životu (*O uzgoju ženske mladeži*, 1878; *Reforma građanskih škola*, 1881). Promjene koje su se dogodile početkom 1880-ih u nastavnim programima označile su djevojačke škole kao mjesto odgoja i obrazovanja dobrih kućanica (Župan, 2009, 236). Josip Gall je tako rekao „...da treba naobrazbom od žene učiniti ono što ima da bude, tj. čestitu, marljivu kućanicu, ljubežljivu suprugu sretnu majku.“ (Župan, 2001b, 439). Škola je odražavala životne vrijednosti i pravila koja su se poštovala, a jedna od tih vrijednosti je i činjenica da su djevojke učile u školama ono što im je trebalo pomoći u svakodnevnom životu. Spolna razlika je druga. Tako je ženski ručni rad¹⁵ uvijek zauzimao važno mjesto i imao je najveću satnicu.¹⁶ Iako je ručni rad u škole uveden u 18. stoljeću, tek je sa spolnom politikom 19. stoljeća dobio svoje pravo značenje. Tako je on za žene građanskog društva imao ulogu pružiti praksu pomoću koje se moglo disciplinirati njihovo ponašanje, dok je pripadnicama slabijeg imovinskog stanja pružao mogućnost samostalne zarade i izrade odjeće (Župan, 2009, 236).

Poučavanje djevojaka ručnom radu poslužilo je vlastima da potaknu roditelje na slanje djevojaka u škole. Tijekom 19. stoljeća velik je problem bio što se djeca nisu slala u škole, posebice ženska djeca. Gotovo niti jedna seljačka obitelj nije bila u stanju slati svu djecu u školu, što je dodatno pridonosilo činjenici da djevojčice ostaju u kući i pomažu majci u brizi za domaćinstvo.¹⁷ Iako je Mažuranićev zakon odredio da se sva djeca moraju slati u školu bez obzira na spol, roditelji nisu bili skloni ovoj odredbi. Roditeljima je pomagala i činjenica da je zakon bio teško provodljiv jer se sustav nije mogao provesti u potpunosti. Pouzdana evidencija nije bila moguća jer se nije provodio točan popis djece koja su pohađala nastavu. Posebice su se djevojke popisivale nepotpuno ili nikako. Mnogi obveznici nisu niti polazili škole (Gross & Szabo, 1992, 409).

Spolna politika bila je vrlo izražena u 19. stoljeću. Autori su čak navodili i fizičke razlike između dječaka i djevojčica kojima pripisuju razloge zašto djevojčice trebaju imati drugačije obrazovanje. Tako Juraj Cenković navodi da se muškarci u potpunosti razlikuju, razlike su u veličini mozga, krvi. Žene lakše obolijevaju i imaju veću smrtnost. Autor ne zaobilazi ni psihološke razloge (drugi afiniteti, brzina razvoja...) (Cenković, 1905). Davorin Trstenjak smatra da je žena potpuna tek kada postane majkom, a ona koja bi se udaljila od ženskog značaja smiješna je i odvratna (Ograjšek, 2004a, 91). Na fizičke razlike upozorava i Dinko Župan koji ujedno donosi mišljenje da znanje o muškom i ženskom tijelu te o muškom i ženskom karakteru nije bilo samo argument za različito obrazovanje, već i različito društveno pozicioniranje muškarca i žene (Župan,

15 Na ženskom ručnom radu djevojke su trebale naučiti „plesti, kačkati, bilježiti, veziti, čipkati, šiti, krojiti, vrpiti čarape“ (Župan, 2001b, 449-450).

16 Ženski ručni rad u školama se učio 4 sata tjedno za pete i šeste razrede te 6 sati tjedno za sedme i osme razrede.

17 Broj djevojčica koje su polazile školu vrlo je sporo rastao i nije bilo većeg pomaka u izjednačavanju broja ženske djece s brojem muške djece. Tako se u razdoblju od sredine 1870-ih do sredine 1880-ih godina broj djevojčica u slavonskim školama povećao samo za 1,5% (Ograjšek Gorenjak, 2004b, 162; Župan, 2009, 237-239).

2001b, 437). Ne treba zaboraviti da su zakonske odredbe određivale da djevojke pohađaju odvojene škole od dječaka.

Ipak, svatko je imao svoje mišljenje o školovanju. Jedan od razloga zašto se sve više davala potpora ženskom obrazovanju jest i činjenica da su žene odgajale djecu, odnosno odgajale su budućnost Hrvatske. I one su kao takve trebale imati određeno obrazovanje, posebice kako bi se spriječio sve veći utjecaj germanizacije i mađarizacije, a kako bi se što više poticalo rodoljublje (Ograjšek Gorenjak, 2004b, 157-158; Župan, 2001, 439; Jagić, 2008, 84-85). Tako Ivan Filipović¹⁸ u brojnim člancima koje objavljuje u *Nevenu*, *Narodnim novinama* i *Viencu* ističe koliko je bitno za narodni duh da se djevojke školuju. Marija Jambrišak¹⁹ također se zalagala za bolje obrazovanje žena jer su one sudjelovale u isticanju i stvaranju rodoljublja (Ograjšek Gorenjak, 2004b, 162, 167-168). Članci u *Narodnim novinama* podržavaju osnivanje ženskih stručnih škola jer djevojke dobivaju korisne vještine koje mogu primijeniti u svakodnevnom životu (*Ženske stručne škole*, 1894, *Ženske stručne škole*, 1896). Zagovornica ženskog obrazovanja i stručnih škola bila je i Adela Milčinović: „*Težnja za naobrazbom i sama viša naobrazba ne bi joj (ženi, op. M. P.) smjela biti sredstvom, pomoću kojega će dobiti javno mjesto, nego, koje će ju uzdići, da može stati ravno uz bok mužu, kao potpuno razvijen i zrio čovjek.*“ (Milčinović, 1904, 48)

Bilo je i onih koji nisu odobravali „povećavanje“ ženskog obrazovanja. Zagovornici ovog stajališta brinuli su se jer bi se tako djevojkama sa srednjoškolskim diplomama omogućio ulazak u „muški svijet“ (Ograjšek Gorenjak, 2004b, 157-158; Ograjšek, 2004a, 91).

Velika zagovornica ženskog obrazovanja među ostalima bila je i Milka Pogačić koja se borila za izmjenu programa ženskih škola. Obrazovni sustav nije mogao pomoći zahtjevima koji su se stajali pred ženu i u domu i u društvu. Pogačić je predlagala obrazovanje koje će pridonijeti poboljšanju teških materijalnih prilika. Zanimljivo je da nije izdvajala žensko obrazovanje od muškog, jer je smatrala da je obrazovanje potrebno svakome. Razlika u muškom i ženskom obrazovanju bila je u tome što je žensko obrazovanje zapostavljeno od strane društva. U svome djelovanju Milka Pogačić je vodila računa što je u interesu za cijelu obitelj i društvo, a ne samo za žene (Dumbović, 1979, 103-110).

Za žensko školstvo izrazito je važna 1892. godina kada je otvoren ženski licej i Ženska stručna škola. Otvaranje liceja bio je veliki iskorak naprijed. Do tada se žensko više obrazovanje svodilo na preparandije i profesiju učiteljice. Velik doprinos otvaranju ovih dviju škola dao je Iso Kršnjavi²⁰ koji je proveo anketu u kojoj su sudjelovale istaknute zagrebačke gospođe i osobe koje su bile aktivne u hrvatskom školstvu. Zahvaljujući pozitivnom rezultatu ankete, Kršnjavi je inicirao otvaranje škola (Ograjšek Gorenjak, 2006, 155-157; Kršnjavi, 1986, 49).

18 Ivan Filipović (1823.-1895.) bio je hrvatski pedagog i književnik. „Filipović“, HER, 344.

19 Marija Jambrišak (1847.-1937.) bila je hrvatska pedagogija i učiteljica. „Jambrišak, Marija“, Hrvatska enciklopedija, 2003.

4. Stručno školstvo

Stručno školstvo doživljava velik procvat tijekom 19. stoljeća u cijeloj Europi pa i u Hrvatskoj, u kojoj se procvat dogodio u drugoj polovini stoljeća. Glavna zadaća stručnih škola bila je prenošenje stručnih znanja i sposobnosti potrebnih za obavljanje određenih poslova u gospodarstvu, trgovini i obrtu (Batinić, 2003, 57). Jedan od razloga zašto je tome tako jest činjenica da je 19. stoljeće donijelo velike promijene u gospodarstvu i industriji. Školstvo je zadobilo veliko društveno značenje i postalo najvažnijim čimbenikom gospodarskog i društvenog razvoja (Modrić-Blivajs, 2007, 27). Zbog promjena u društvu javlja se i potreba za reformom školstva.

Pravi razvoj ženskih stručnih škola počinje tek pod državnim okriljem u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća (Rapo, 2003, 26). Većina stručnih škola otvara se upravo u posljednjim godinama 19. i početkom 20. stoljeća.

Vladin odjel za bogoštovlje i nastavu izdao je naredbu u lipnju 1894. godine kojom je propisan ustrojni statut, školski red i nastavni program za sve ženske stručne škole. Tako su škole mogle pohađati djevojke s navršениh 12 godina, tečajeve krojenja djevojke s 14 godina i završenom pučkom školom. U stručnim školama i dalje se učilo krojenje i šivanje rublja rukom i strojem, krojenje i šivanje haljina. Naredba je jasno donijela glavni nastavni cilj ženskih stručnih škola: „*Ženskoj stručnoj školi je svrha, da djevojke osposobi za samostalnu privredu vlastitim radom, te da ih pripravi za praktični život u kući.*“ (Župan, 2009, 253). Svaka škola je imala u svom statutu svrhu škole koja je sadržavala upravo navedenu ideju.

Već su gore navedeni zakoni i odredbe koje su se pobrinule da se primijeni zakon-ska osnova, ali kako je žensko školstvo izgledalo u stvarnosti?

U Zagrebu je djelovalo *Primaljsko učilište* koje je počelo s radom 1877. godine. Učilište je mogla pohađati svaka žena između 20 i 40 godina koja je u ponašanju ču-doredna, duševno i tjelesno potpuno zdrava, da nije trudna te da je u čitanju i pisanju vješta. Tečaj je trajao pet mjeseci, a svake su se godine održavala dva tečaja, jedan u studenom, a drugi u travnju (Župan, 2006, 210; Cuvaj, 1911b, 150).

Najrasprostranjenije stručne škole bile su one za ženski ručni rad. Jednu takvu školu, za koju se ne zna kada je točno počela samostalno djelovati, osnovale su sestre milosrdnice.²¹ Škola je nekoliko puta mijenjala ime: od 1885. godine nazivala se *Ženska obrtna škola*,²² od 1894. godine *Škola za ručni rad i umjetne radnje*, od školske godine 1905./1906. *Ženska stručna škola*. Školske godine 1905./1906. odjel umjetnih

20 Iso Kršnjavi (1845.-1927.) bio je hrvatski povjesničar umjetnosti, slikar, političar, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu od 1891. do 1895. godine. „Kršnjavi, Izidor (Iso)“, HER, 636.

Iso Kršnjavi je ostavio neizbrisiv trag u povijesti hrvatskog školstva. Za vrlo kratko vrijeme koje je proveo kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu kraljevske zemaljske vlade dao je izgraditi nove školske zgrade, obnoviti postojeće. Među njima se ističe i gradnja zgrade Ženske stručne škole. Svoj trag je ostavio i u Ženskoj stručnoj školi kao jedan od njenih inicijatora. Također je utemeljio i ženski licej, a htio je urediti i žensku trgovačku školu i školu za kućanstvo. Modrić-Blivajs, 2007, 32-33.

O ženskoj stručnoj školi više vidi u poglavlju Stručno školstvo.

21 Sestre milosrdnice su osnivale različite škole, pučke djevojačke, stručne i učiteljske te različite tečajeve.

22 Ženska obrtna škola je prvi poznati naziv škole.

radnja počinje raditi samostalno, Ženska stručna škola radi s tri odjela, a polazile su je samo vanjske učenice. Škola je djelovala do 1914. godine jer je tada u prostorijama škole bila smještena bolnica (Rapo, 2003., 25). Općina je uzdržavala školu (*Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*, 1896, 468).

Kralj Franjo Josip I. dopustio je 1879. godine da se ženski red sv. Marije Magdalene uvede u Hrvatskoj i Slavoniji, pa je već iste godine red doselio u Zagreb. Red je pridonio razvoju ženskog stručnog obrazovanja, tako je već sljedeće godine u Zagrebu otvorio *Više građansko industrijsko kućansko učilište*, a 12. studenoga 1882. godine *Žensku ratarnicu* u Vrbovcu (Franković, 1958, 194). U Građanskom industrijskom kućanskom učilištu obuka je trajala 6 semestara, a primale su se djevojke s barem navršenih 12 godina koje su završile opću pučku školu. Ženski ručni posao i industrijske radnje²³ imale su 6 sati tjedno, a kućanstvo 8 sati. Prve godine učilište je polazilo 15 djevojaka (*Naukovna osnovna samostana Magdalenkah u Zagrebu*, 1880; *Industrijalno-kućanski zavodi*, 1881). Vrbovečkom zavodu bio je cilj da se u njemu odgajaju djevojke iz seoskog staleža. Djevojke su se podučavale u svim poslovima kućanstva, vanjskom gospodarstvu i kućanskom obrtu. Školu su mogle pohađati samo zdrave i krepke djevojke s navršenih barem 13 godina i sa završenom pučkom školom, a obuka je trajala tri godine. Zavod je zatvoren nakon samo godinu dana jer vlada više nije davala financijsku potporu.²⁴ Više građansko industrijsko kućansko učilište djelovalo je nešto dulje, a Magdalenke su 1890. godine napustile Hrvatsku (*Sestre Magdalenke*, 1890).

Postojale su dvije škole koje su vršile obuku za učiteljice ručnog rada, jedna je bila u Zagrebu, a druga u Kraljevici. Godine 1872. otvoren je u *Samostanskom ženskom učilištu* dvogodišnji tečaj za ženski ručni rad koji je ukinut 1882. godine kada se otvorila Ženska stručna škola za ženske ručne radnje. U kraljevičkoj *Ženskoj preparandiji* tečaj je bio otvoren od 1877. do 1884. godine (Cuvaj, 1911a, 49-50).

Značajan napredak u razvoju stručnog školstva donijelo je otvaranje *Ženske obrtne (industrijske) škole* u Zagrebu. Škola je prvo nosila naziv *Šivaća i risarska škola*. Kraljevska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu 15. rujna 1879. godine odobrila je osnutak škole. Škola je organizirana ustrojnim statutom, odobrenim dopisom Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu 18. lipnja. Obuka se dijelila na općeniti i strukovni dio, od čega je općeniti dio trajao dvije godine. Škola je školske godine 1884./1885. imala 5 tečajeva: tečaj za ženske haljine, tečaj za vezenje rubenine, tečaj za umjetno vezenje, tečaj za krojenje i šivanje rubenine, tečaj za umjetno cvijeće i kartonažu. U strukovne tečajeve mogle su se primati djevojke koje su navršile 13 godina, a nemaju više od 17 te su završile općeniti tečaj ili šesti razred više djevojačke škole. Mogle su se primiti i djevojke koje dokažu da su u ženskom ručnom radu toliko vješte koliko je propisano za općeniti tečaj. Prvi učitelji bili su Dragica Savić (šivanje i krojenje), Marija Etinger (ostale grane ženskog ručnog rada), Juraj Kuttén (risanje).

23 Pletenje, kačkanje, šivanje rukom i strojem, krojenje rublja i odjeće, mrežkanje i šuplikanje, vezenje.

24 U članku *Vrbovački zavod za seoske kućanice*, 1882., navodi se da su školu mogle pohađati djevojke s navršenih barem 15 godina (*Razpust kućanskog zavoda u Vrbovcu*, 1883; Cuvaj, 1911b, 133).

Koncem školske godine 1891./1892. preuzela je Kraljevska zemaljska vlada pod svoju upravu Žensku obrtnu školu. Iso Kršnjavi je naglasio da školu treba upotpuniti nekim tečajevima, a postojeće treba proširiti. Tako je nastala *Kraljevska zemaljska ženska stručna škola*. Škola je naredbom Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoslovlje i nastavu od 14. rujna 1892. godine pokusno otvorena, a 1894. godine proglašena je zemaljskim zavodom te se od tada uzdržavala iz državnih sredstava (*Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*, 1896, 470). Godine 1904. uz školu se otvara *Ženski odio za umjetno-obrtno crtanje* u kojem će se odrasle djevojke vježbati i usavršavati u crtanju, osnivanju i izvedbi umjetno-obrtnih predmeta. *Atelier za izrađivanje otpočetih ženskih ručni radnji* osnovan je 1908. godine, također uz Žensku stručnu školu (Rapo, 2003, 31; Cuvaj, 1913, 236).

Kraljevska zemaljska ženska stručna škola sastojala se od 4 odjela: općeg pripravnog tečaja, odjela za umjetni obrt, odjela za kućanstvo i odjela za trgovinu i knjigovodstvo. Škola je organizirala i pripravne tečajeve za one djevojke koje su premlade ili nemaju dovoljno predznanja. Bilo je zamišljeno da se tečajevi otvaraju po potrebi, a s vremenom bi se i proširivali. Ako bi se javilo dovoljno djevojaka s predznanjem, otvorila bi se i knjigovodstvena škola (*Ženska stručna škola*, 1892). Škola je primala djevojke koje su navršile 12 godina, a učenice su polazile samo one tečajeve koje su htjele. Zanimljivo je da su se učenice mogle u školu upisati u svako doba.

Broj polaznica škole bio je u usponu u prvom desetljeću 20. stoljeća, dok je početkom sljedećeg desetljeća broj počeo opadati. Većina djevojaka koje su pohađale školu bile su rimokatolikinje, Hrvatice, a materinji jezik bio im je hrvatski ili srpski. Učenice su uglavnom bile kćeri obrtnika, trgovaca i javnih činovnika. Bilo je vrlo mnogo polaznica kojima otac više nije bio živ.²⁵

Kao samostalna stručna škola postojala je još i *Ženska stručna škola* u Sisku, a ostale ženske stručne škole bile su spojene s pučkim školama i prema tome nesamostalne (*Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*, 1896, 469).

U jesen 1884. u Brodu na Savi otvorena je *tkalačka škola* koja je djelovala do 1887. Godine, kada je zbog požara u školskoj zgradi premještena u Zagreb.

U Đakovu je 15. studenoga 1879. godine počela djelovati viša djevojačka škola, a školske godine 1885./1886. uz školu je otvoren i stručni tečaj koji je nosio naziv *Škola za ručni posao* na kojem su se obrazovale učiteljice za ručni rad. Ručni rad je predavala sestra Radegunda Polz koja je ujedno od sredine 1890-ih godina bila ravnateljica škole (Župan, 2009, 244-246).

Škola za ženski ručni rad u Rumi osnovana je za vrijeme vladavine Josipa II.²⁶ Naredbom od 24. prosinca 1887. godine odobren je ustrojni statut i nastavna osnova.

²⁵ Izvještaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1902./1903., 1903.; Izvještaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1903./1904., 1904.; Izvještaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1904./1905., 1905.; Izvještaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1905./1906., 1906.; Izvještaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1910./1911., 1911.; Izvještaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1911./1912., 1912.

²⁶ Josip II. (1741.-1790.) bio je hrvatsko-ugarski kralj (1780.-1790.). „Josip“, HER, 534, Cuvaj, 1913, 240.

Naredba jasno pokazuje koja je zadaća škole: „*Ženska obrtna škola imade dati djevojkama svih staleža priliku, da se u svakoj vrsti ženskog ručnog rada pribave toliko znanja i vještine, koliko im treba za kuću ili drugu samosvojnu privredu*“. Nastava se održavala u četiri tečaja: 1. tečaj za pletenje čarapa, pletenje raznih predmeta, kačkanje i bilježenje, 2. tečaj za krojenje i šivanje rukom i na stroju, risanje krojeva, upoznavanje s tkaninama, 3. tečaj za vezenje, čipkanje, 4. tečaj za šivanje i krojenje haljina (Župan, 2009, 251-252).

U Osijeku je uz stručni tečaj pri višoj djevojačkoj školi djelovala i *privatna šivaća škola* (Župan, 2009, 252). Naredbom iz ožujka 1892. godine odobreno je osnivanje stručnih tečajeva pri višoj djevojačkoj školi tako da je od te školske godine proširen postojeći stručni tečaj. Polaznice stručne škole podijeljene su u tri godišta, a mogle su polaziti pet stručnih tečajeva: tečaj za risanje rukom i risanje krojeva, tečaj za šivanje strojem, tečaj za šivanje haljina, tečaj za glaćenje i čišćenje finog rublja i tečaj za umjetne radnje. Zajednički predmeti svih polaznica bili su vjeronauk, risanje i kućanstvo. Ravnateljica je bila Marija Pinterović, a predavala je kućanstvo. Sofija Wagner bila je učiteljica na tečaju šivanja i krojenja haljina. Tečaj šivanja šivaćim strojem i glaćanja rublja držala je Marija Montijan, a tečaj crtanja krojeva Marija Lang. Učiteljica tečaja šivanja rukom bila je Olga Baneković (Župan, 2009, 252).

U Daruvaru je 1888. godine otvorena *Škola za ručni rad* (Župan, 2009, 252). Iste godine osnovana je *Škola za ženski ručni rad* u Karlovcu te dvije škole u Bjelovaru. Sljedeće godine još je osnovana *Škola za ručni rad* u Koprivnici, dok se zatvorila škola u Križevcima. U drugoj polovini 19. stoljeća djelovale su dvije *čipkarske škole*, u Lepoglavi i Pagu (Rapo, 2003, 28).

Stručne škole otvorene su i u Novoj Gradiški (1892.), Gospiću (1892.), Varaždinu (1892.), Ogulinu (1893.), Vinkovcima (1893.), Zemunu (1894.), Bjelovaru (1894.), Sisku (1894.), Mitrovici (1894.), Požegi (1895.), Glini (1895.), Petrovaradinu (1895.), Karlovcu (1895.), Karlovcima (1896.), Petrinji (1899.), Križevcima (1901.), Crikvenici (1902.), Kostajnici (1904.), Samoboru (1909.), Koprivnici (1909.), Otočcu (1911.), Krapini (1912.), Vukovaru (1912.) i Daruvaru (1914.).²⁷ Škola u Crikvenici nakratko je prestala s radom školske godine 1907./1908. zbog slabog polaska učenica, ali je već sljedeće školske godine ponovno počela s radom (Župan, 2006, 219). Osnovane su još dvije škole koje su bile kratkog vijeka, u Iloku (1895.-1899.) i Vukovaru (1894.-1897.) (Rapo, 2003, 33). Zbog ratnih prilika tijekom školske godine 1914./1915. nisu radile škole u Petrinji, Mitrovici, Petrovaradinu, Rumi, Osijeku i Zemunu. Tijekom školske godine 1917./1918. čak je 9 škola prestalo s radom: u Otočcu, Crikvenici, Karlovcu, Kostajnici, Sisku, Krapini, Karlovcima, Vukovaru i Osijeku (Župan, 2006, 220-221). Škole u Varaždinu, Sisku, Bjelovaru, Požegi, Karlovcu, Petrinji i Križevcima te spomenute u Rumi i Osijeku su bile gradske, a sve ostale su bile državne (Rapo, 2003, 33).

27 Cuvaj, 1913, 256; Župan, 2006, 219.

Župan navodi da su škole u Ogulinu i Vinkovcima otvorene 1982., u Bjelovaru 1893., a u Požegi 1894. godine.

Početak školske godine 1902./1903. na osnovi naredbe iz 1892. godine otvorena je u Brodu *Ženska stručna škola* s dva tečaja, *tečajem za šijenje rubenine rukom i strojem* te *tečajem za krojenje i šijenje haljina* (Rapo, 2003, 33; Cuvaj, 1913, 242).

U Osijeku je otvorena *Ženska stručna škola* 1902. godine sa 6 odjela: *odjel za šijenje rublja rukom ili strojem*, *odjel za krojačenje*, *odjel za glađenje rublja*, *odjel za umjetne radnje i trgovački tečaj* (Cuvaj, 1913, 242).

U Koprivnici je postojala privatna *Škola za ženski ručni rad* Marije Finger s 15 učenica koja je prestala s radom školske 1900./1901. godine. U Zagrebu je radila privatna *Škola za risanje krojeva i šivanje haljina* Katarine Filley (Župan, 2006, 219).

U osnivanju *Škole za praktična ženska zvanja* u Kraljevici sudjelovala je Milka Pogačić. Škola je otvorena 1911. godine, a obuhvaćala je dva odjela, kućanski i trgovački. Svaki tečaj je trajao 9 mjeseci (od rujna do lipnja). Mogle su biti primljene sve zdrave djevojke koje su navršile 15 godina i završile barem dva razreda više pučke škole (Dumbović, 1979, 109; Cuvaj, 1913, 61-62).

Početak Prvog svjetskog rata donio je stagnaciju u razvoju školstva tako da se neke škole zatvaraju, a neki školski prostori pretvaraju se u bolnice. Zatvaranje škola nikako ne umanjuje značenje i napredak koje je stručno školstvo postiglo do tada. Neke od škola nastavljaju s radom poslije rata, tako da je rat značio samo pauzu do dolaska novih učenica.

5. Zaključak

Žena nije samo supruga, majka i kućanica. Ona je osoba koja teži „nadogradnji“ same sebe i koja želi dobiti dobro obrazovanje. Dugo su Hrvatske djevojke čekale da se počnu otvarati škole koje će im omogućiti ulazak u dio obrazovanog društva. Posljednja četvrtina 19. stoljeća donijela je upravo to. Otvarale su se pučke, djevojačke i stručne škole. Iako se obrazovanje i dalje vezalo uz tradicionalne uloge žena, vrijeme je donosilo promjene koje su bile pozitivne.

Zaslужni za promjene bili su, među ostalim, i političari i prosvjetni djelatnici koji su donosili zakone kako bi se djevojke što uspješnije integrirale u školski sustav. Roditelji nisu bili spremni prihvatiti činjenicu da su dužni slati djecu u školu, prvenstveno svoje djevojčice koje su bile velika pomoć u kućanstvima, ali dva školska zakona (1874. i 1888. godine) donijela su promjene zbog strogih kazni koje su propisivali. Iako se broj učenica i broj pismenih sporo povećavao, bio je u uzlaznoj putanji. Poznate osobe iz hrvatskog javnog života 19. stoljeća zaslužne su da je sve ovo omogućeno, ali ipak prvenstveno zahvaljujući djevojkama koje su bile željne znanja i koje su htjele polaziti različite škole ove promjene postaju ostvarive.

Stručne škole osnivale su se u cijeloj civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Neke su ostavile dublji trag u hrvatskoj povijesti školstva, a najviše se svakako ističe *Ženska stručna škola*, osnovana 1892. godine. Ta godina ujedno je bila i vrhunac i prijelomna godina ženskog obrazovanja jer se započinje s intenzivnijim osnivanjem ženskih stručnih škola.

Početak 20. stoljeća nije donio izlazak djevojaka/žena iz njihovih tradicionalnih uloga, ali su one postale više od majki i supruga. Postale su osobe koje su imale priliku dobiti dobro obrazovanje i time mogućnost da svojim obrazovanjem dodatno mijenjaju svijet oko sebe.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Bernadzikowska-Belovićeva, J. (1987). Jer kad žene budu žene prave..., *Napredak*, 38 (4), str. 52-55.
2. Industrijalno-kućanski zavodi. (1881). *Narodne novine*, br. 215.
3. *Izveštaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1902./1903.* (1903). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
4. *Izveštaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1903./1904.* (1904). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
5. *Izveštaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1904./1905.* (1905). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
6. *Izveštaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1905./1906.* (1906). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
7. *Izveštaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1910./1911.* (1911). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
8. *Izveštaj Kraljevske ženske stručne škole u Zagrebu, šk. god. 1911./1912.* (1912). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
9. Kršnjavi, I. (1986). *Zapisi: Iza kulisa hrvatske politike*, Zagreb: Mladost.
10. Naukovna osnovna samostana Magdalenkah u Zagrebu. (1880). *Narodne novine*, br. 4.
11. O uzgoju ženske mladeži. (1878). *Narodne novine*, br. 92.
12. Razpust kućanskog zavoda u Vrbovcu. (1883). *Narodne novine*, br. 188.
13. Reforma građanskih školah. (1881). *Narodne novine*, br. 251.
14. Sestre Magdalenke. (1890). *Narodne novine*, br. 203.
15. *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca godine 1895.* (1896). Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada.
16. Vrbovački zavod za seoske kućanice. (1882). *Narodne novine*, br. 239.
17. Ženska stručna škola. (1892). *Narodne novine*, br. 214.
18. Ženske stručne škole. (1893). *Narodne novine*, br. 74.
19. Ženske stručne škole. (1894). *Narodne novine*, br. 156.
20. Ženske stručne škole. (1896). *Narodne novine*, br. 155.

Literatura

1. Batinić, Š. (2003). Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću, *Anali za povijest odgoja*, vol. 2, str. 49-70.
2. Cenković, J. (1905). *Žensko obrazovanje posmatrano sa stajališta pedagoške higijene*, Zagreb: Kršćanska škola.
3. Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva*, sv. IV. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
4. Cuvaj, A. (1911a). *Građa za povijest školstva*, sv. VI. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.

5. Cuvaj, A. (1911b). *Građa za povijest školstva*, sv. VII. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
6. Cuvaj, A. (1913). *Građa za povijest školstva*, sv. X. Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
7. Dumbović, I. (1979). *Milka Pogačić. Društveni i pedagoški rad*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
8. Franković, D., ur. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
9. Gross, M. & Szabo, A. (1992). *Prema hrvatskom građanskom društvu*. Zagreb: Globus.
10. Goldstein, I. (2008.). *Povijest 21. Hrvatska povijest*. Zagreb: Europapress holding.
11. Horbec, I. & Švoger, V. (2010). Školstvo kao *politicum*: Opći školski red i 1774., *Anali za povijest odgoja*, vol. 9., str. 5-48.
12. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2000). Zagreb: Novi liber.
13. *Hrvatska enciklopedija* (2003), sv. 5, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
14. *Hrvatski školski muzej: 1901.-2001.: stalni postav*. (2001). Zagreb: Hrvatski školski muzej.
15. Jagić, S. (2008). „Jer kad žene budu žene prave...“. Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće, *Povijest u nastavi*, 6 (11), str. 77-100.
16. Milčinović, A. (1904), *Naše ženske škole i kako nam koriste*, Zagreb: S. Topolšćak i dr.
17. Modrić-Blivajs, D. (2006). Metodički dosezi nastave povijesti u Banskoj Hrvatskoj od institucionalizacije školstva do kraja 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, vol. 5., str. 115-130.
18. Modrić-Blivajs, D. (2007). Pedagoški standardi nekad i danas, *Povijest u nastavi*, 5 (9), str. 27-36.
19. Ograjšek, I. (2004a). Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. Stoljeća. *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 34-36, str. 89-100.
20. Ograjšek Gorenjak, I. (2004b). “On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje“ – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. U: Feldman, A., ur. *Žene u Hrvatskoj – Ženska i kulturna povijest*. Zagreb, str. 157-179.
21. Ograjšek Gorenjak, I. (2006). Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu, *Povijest u nastavi*, 4 (8), str. 147-176.
22. Ograjšek Gorenjak, I. (2007). Reforma obrazovnog sustava kao jedno od ključnih društvenih pitanja 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 39, str. 57-96.
23. Rapo, V. (2003). *Ženski ručni rad u školama kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
24. Župan, D. (2001a). *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*, Zagreb, magistarski rad.
25. Župan, D. (2001b). Uzor djevojke: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (2), str. 436-452.
26. Župan, D. (2002). Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.), *Scrinia Slavonica*, vol. 2, str. 277-292.
27. Župan, D. (2006). *Obrazovanje žena u banskoj Hrvatskoj*, Zagreb, doktorska disertacija.
28. Župan, D. (2009). Dobre kućanice. Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, vol. 9, str. 232-256.

Mia Prusina, Zagreb

(Summary)

**FEMALE VOCATIONAL EDUCATION IN CIVIL
CROATIA AND SLAVONIA (1868 – 1918)**

The goal of this paper is to show the development of female vocational education in civil Croatia and Slavonia while they were parts of Austria-Hungary, a former dual monarchy of central Europe. Materials used as sources were newspapers and reports issued by the Zagreb Royal National Vocational School. This period in history was selected because of the educational system's expansion in the Austro-Hungarian monarchy. Also, the two most important Croatian educational acts were enacted in the same period. In order to best show the importance of vocational schools, firstly the history of education in Croatia and female education are presented, which is followed by an overview of the most important vocational schools for girls and trade courses offered to female students.

Keywords: female education, vocational schools, history of education in schools, Austria-Hungary, 1868-1918.